Koloniale macht, profijt en status

Dit boek is een van de vijf boeken die worden gepubliceerd als afsluiting van het onderzoek naar de rol van het Huis Oranje-Nassau in de koloniale geschiedenis van Nederland:

- *Van Willem de Zwijger tot Willem-Alexander*, Gert Oostindie, Tristan Mostert, Erik Odegard & Bart Verheijen (redactie)
- *Koloniale macht, profijt en status*, Gert Oostindie & Henk te Velde (redactie)
- *Schaduwen van de Oranjezon*, Esther Captain & Guno Jones (redactie)
- *European Monarchs & Colonialism*, Gert Oostindie & Karwan Fatah-Black (redactie) (Leiden University Press 2026)
- *Oranje en de koloniën, 1600-2025*, Gert Oostindie

Z.M. koning Willem-Alexander nam het initiatief voor dit onderzoek en financierde het project. Het onderzoek werd in de jaren 2023-2026 uitgevoerd en was organisatorisch ondergebracht bij het Instituut voor Geschiedenis van de Universiteit Leiden. De onderzoeksgroep bestond uit wetenschappers verbonden aan diverse instellingen in Nederland en elders, dan wel werkzaam als zelfstandige onderzoekers.

Het onderzoek werd verricht onder de regels voor wetenschappelijke integriteit en onafhankelijkheid zoals die worden gehanteerd door de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en Universiteiten van Nederland. De Dienst van het Koninklijk Huis had geen inhoudelijke bemoeienis met de wijze waarop het onderzoek werd opgezet en uitgevoerd en evenmin met de formulering van de resultaten.

Een commissie bestaande uit prof. dr. Esther Captain, drs. Kathleen Ferrier, prof. dr. Gert Oostindie (voorzitter en eindredacteur) en prof. dr. Henk te Velde gaf leiding aan het onderzoek. Een wetenschappelijke klankbordgroep, bestaande uit Wendeline Flores MA, prof. dr. Idesbald Goddeeris, prof. dr. Maria Grever, prof. dr. Susan Legêne, prof. dr. Maarten Prak, drs. Wim Manuhutu en prof. dr. Susie Protschky, adviseerde de onderzoekscommissie over de opzet en resultaten van het onderzoek.

Koloniale macht, profijt en status

Gert Oostindie & Henk te Velde [red.]

BOOM — AMSTERDAM

Afbeelding omslag: Stadhouder Willem IV met zijn bediende Jean Rabo, Jacques André Joseph Camellot Aved 1751. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), Amersfoort.
Vormgeving omslag: Brigitte Slangen
Vormgeving binnenwerk: Bas Reijnen

© 2026 De auteurs | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without the written permission of the publisher.

ISBN 978 90 2446 677 1
NUR 680, 698

www.boom.nl

INHOUD

9
Inleiding
GERT OOSTINDIE & HENK TE VELDE

23
Deel I · Bevoegdheden, aspiraties en netwerken

25
1. Oranje, de staat en de koloniën
JASPER VAN DER STEEN & HENK TE VELDE

53
2. De stadhoudersvrouwen en het kolonialisme
INEKE HUYSMAN & CAMILLA DE KONING

83
3. De koninklijke familie en het koloniale imperium, 1814-1934
MARLIES VAN DER RIET, PAUL VAN DER VELDE & LEONIEKE VERMEER

121
4. 'Het oor des Konings'
Oranjeraadgevers, 1814-1918
JEROEN VAN ZANTEN

169
5. Oranje, religie en kolonie
Verkenning van een driehoeksverhouding
GEORGE HARINCK & DIENKE HONDIUS

197
Deel II · Geldstromen en koloniaal ondernemerschap

199
6. Koloniale investeringen en inkomsten tijdens de Republiek
CHRISTIAAN VAN BOCHOVE

241
7. De herleving van een wingewest
De privéinkomsten van de Oranjes uit koloniale investeringen en beleggingen (1800-1960)
ARIËTTE DEKKER & MAARTEN MANSE

319
8. De koloniale inkomsten van vier eeuwen vergeleken
CHRISTIAAN VAN BOCHOVE, ARIËTTE DEKKER & MAARTEN MANSE

321
Deel III · Het hof

323
9. Mensen van kleur aan het hof van Oranje-Nassau
ESTHER SCHREUDER

347
10. Koloniale collecties en het prestige van het Huis Oranje-Nassau
MARIE CHRISTINE VAN DER SMAN

375
11. Koloniaal hofvertoon in huizen en tuinen
LENNEKE BERKHOUT, RENSKE EK & MARIE CHRISTINE VAN DER SMAN

395
12. Koloniale collecties, onderzoek, presentaties en zelfpresentatie
MARLIES VAN DER RIET

433
13. Het resterende deel van een koloniale collectie
RUDI EKKART & SIMONE VAN WIJK

455
Epiloog. Europese vorsten en kolonialisme
GERT OOSTINDIE & KARWAN FATAH-BLACK

473
Verantwoording en woord van dank

475
Noten

533
Bronnen

597
Over de auteurs

603
Illustratieverantwoording

605
Personenregister

Hulde van de koloniën op het linkerzijpaneel van de Gouden Koets: achter De Hollandse Maagd het wapen van het Huis Oranje-Nassau, aan haar voeten 'schatten en voortbrengselen uit de kolonien', links van haar de verbeelding van 'ontwikkeling', de 'beschaving' en het wapen van Suriname; rechts het wapen van Batavia, een Javaanse vorst met zijn gevolg, de verbeelding van 'bescherming tegen mishandeling en willekeur' en 'instructie'; aan weerskanten op de achtergrond de marine en het leger, 2022.

INLEIDING

Gert Oostindie & Henk te Velde

Het Huis Oranje-Nassau is nauw verbonden met de geschiedenis van Nederland, en die geschiedenis is vanaf 1600 een koloniale geschiedenis geweest. Naar de betekenis van de stadhouders, koningen en koninginnen van Oranje-Nassau in die koloniale geschiedenis is weinig onderzoek gedaan. Die lacune was voor de huidige koning, Willem-Alexander, aanleiding om eind 2022 het initiatief te nemen voor een breed onderzoek naar 'de rol van het Huis Oranje-Nassau in de koloniale geschiedenis van Nederland'. Dit onderzoek werd in de jaren 2023-2026 uitgevoerd en leidde tot de publicatie van vijf boeken, waarvan dit er een is. De inleiding van het gelijktijdig gepubliceerde boek *Van Willem de Zwijger tot Willem-Alexander* schetst de context van dit onderzoek. Daar wordt ook de historiografie besproken.[1] Kort samengevat: er zijn veel studies over het Huis Oranje-Nassau, maar enkele uitzonderingen daargelaten, wordt daarin de betrokkenheid van de opeenvolgende Oranjes bij het koloniale verleden verwaarloosd. Dat geldt voor oudere boeken over de stadhouders tijdens de Republiek zoals *The Princes of Orange* (1988) van Herbert Rowen en *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (1979), onder redactie van Coen Tamse, die de gehele periode van de eerste Nassaus tot en met koningin Wilhelmina beslaat. Maar ook de meeste na 2000 gepubliceerde biografieën van stadhouders, koningen of koninginnen besteden geen of weinig aandacht aan de koloniale dimensie. De enige wezenlijke uitzondering is de tweedelige biografie van Wilhelmina; de auteur, Cees Fasseur, had zich eerder al intensief beziggehouden met de geschiedenis van Nederlands-Indië.[2]

In studies over de Nederlandse geschiedenis behoren de monarchie en het Huis Oranje-Nassau trouwens in het algemeen niet tot de meest besproken thema's, met uitzondering van het symbolische aspect. Zo

is in het vuistdikke *Oxford Handbook of Dutch Politics* welgeteld een van de 47 artikelen gewijd aan de monarchie. De auteur, Paul Bovend'Eert, maakt duidelijk dat alleen Willem I grote macht had, waarna die koninklijke macht steeds verder werd ingeperkt en er uiteindelijk een vrijwel symbolische rol resteert, met een niet geheel zekere toekomst.[3] Om die reden moeten er geen te hoge verwachtingen zijn over een cruciale betekenis van het Huis Oranje-Nassau in de geschiedenis van Nederland – en dus ook niet in de koloniale geschiedenis. Niettemin valt over de historische verwevenheid van Nederland, het Huis Oranje-Nassau en de koloniën veel meer te zeggen dan bekend was.

Er bestaat slechts een eerste verkenning over de koloniale geschiedenis van de Oranjes sinds 1600, namelijk *De parels en de kroon* (2006).[4] Sindsdien zijn er wel diverse relevante studies gepubliceerd: over Johan Maurits, naaste verwant van de Oranjes en gouverneur van Nederlands-Brazilië,[5] over de mogelijke koloniale verdiensten van de Oranjes,[6] over bezoekers en bedienden uit de koloniën aan het Oranjehof;[7] over koloniale verzamelingen en mecenaat van de Oranjes;[8] en over gender in de nexus tussen kolonialisme en Oranje.[9] Veruit de meeste na 2000 verschenen studies richten zich echter op het thema van de verbeelding van een imperiale verbondenheid via het koningshuis en het verzet daartegen, voornamelijk in de periode 1860-1940.[10] Verschillende van de bijdragen over dit thema, in het bijzonder die van Jean Gelman Taylor en Susie Protschky, werden (ook) gepubliceerd in het pionierswerk van Robert Aldrich en Cindy McCreery, die drie bundels over de nexus tussen monarchieën en kolonialisme redigeerden, overigens met een sterke nadruk op Azië en de Britse monarchie.[11] Al deze bijdragen zijn wel naar thema en/of tijdvak sterk begrensd.

De opgave van ons onderzoek was om de koloniale geschiedenis van het Huis Oranje-Nassau over de gehele periode sinds 1600 en met oog voor alle relevante thema's en invalshoeken te analyseren. Waar in het biografische boek de opzet – een reeks op de koloniale dimensie toegesneden portretten van de opeenvolgende Oranjes, van stadhouder Maurits tot en met koningin Beatrix – vanzelf spreekt, behoeft de opzet van dit thematische boek enige toelichting. Als onderzoeksgroep lieten wij ons leiden door een brede vraagstelling:

> Wat is de rol geweest van het Huis Oranje-Nassau in de koloniale geschiedenis van Nederland? Waren de stadhouders, koningen en koninginnen steunpilaren van het kolonialisme? Zo ja, waren zij dat met overtuiging, waarom wilden zij betrokken zijn, en welke ruimte

kregen en namen zij daarvoor? Wat leverde het hun op, qua geld, macht en prestige, plezier wellicht – of juist qua onbehagen? Hoe werden zij in de koloniën ten tonele gevoerd, en wat dachten hun zogeheten onderdanen van de Oranjes? Wat veranderde er zoal in dit alles, in een geschiedenis die ruim vier eeuwen beslaat, en wat zijn de hedendaagse erfenissen ervan?

In *Van Willem de Zwijger tot Willem-Alexander* ligt de nadruk op de opvattingen van de opeenvolgende stadhouders, koningen en koninginnen over het kolonialisme en op hun daadwerkelijke betrokkenheid bij het koloniale beleid. Het is duidelijk dat tot en met Wilhelmina alle Oranjes het kolonialisme ondersteunden, met overtuiging en zonder veel scrupules. Dat ging pas veranderen in de tijd van de dekolonisatie, bij Juliana. De actieve betrokkenheid van de opeenvolgende Oranjes verschilde echter in de loop der eeuwen sterk. Gezien hun bijzondere positie in de Republiek, maar ook doordat in de los georganiseerde staat het koloniale beleid het werk was van compagnieën en sociëteiten, was de daadwerkelijke rol van stadhouders beperkt. Zonder twijfel was de eerste koning, Willem I, van alle Oranjes veruit het meest actief en van grote invloed op de verdere ontwikkeling van het Nederlandse kolonialisme. Na hem werd die rol weer veel minder prominent, al zag met name Wilhelmina zich uitdrukkelijk als een imperiale koningin. Na haar was Juliana nog enigszins betrokken bij de dekolonisatie, Beatrix en Willem-Alexander vooral bij de doorwerking van het koloniale verleden, zowel in de relatie met de Caribische eilanden als in de reflectie op kolonialisme en slavernij.

OPZET EN VOORUITBLIK

In dit boek worden de elementen uit de vraagstelling analytisch uit elkaar gehaald en afzonderlijk onderzocht. Waar de focus van het biografische boek ligt op de opvattingen en het handelen van de opeenvolgende Oranjes, ligt de nadruk hier meer op enkele bredere thema's, zoals de titel al aangeeft: *Koloniale macht, profijt en status*. Enige overlap met het biografische boek en ook tussen de verschillende hoofdstukken in dit boek was daarbij onvermijdelijk – de hoofdstukken kunnen zo ook los van elkaar gelezen worden.

Dit boek kent drie delen en een internationaal vergelijkende epiloog. In de drie delen worden afzonderlijk politiek-bestuurlijke, financieel-

economische en cultuur-imperialistische aspecten behandeld. Door die bijeen te brengen, dringt zich de vraag op wat nu de kern van de zaak was. Daarop komen wij aan het einde van deze inleiding terug. Het eerste deel, 'Bevoegdheden, aspiraties en netwerken', opent met een hoofdstuk over de politiek-bestuurlijke thematiek. Jasper van der Steen en Henk te Velde bespreken de veranderingen in de rol die opeenvolgende Oranjes constitutioneel konden spelen, in hoeverre zij die formele macht of invloed ook daadwerkelijk en met overtuiging uitoefenden, en wat dit alles betekende voor hun positie in het Nederlandse politieke stelsel.

Zij benadrukken dat het opereren van de Oranjes door de eeuwen heen voor een belangrijk deel werd bepaald door dynastieke belangen. Tijdens de Republiek fluctueerde hun machtspositie sterk, en daarmee ook de ruimte om invloed uit te oefenen op het koloniale beleid. Dat was toch al moeilijk, omdat de Staten-Generaal de zeggenschap over dit beleid maar zeer ten dele in handen hadden. Het meest wezenlijk was de steun van de stadhouders voor de overzeese expansie door hun militaire functie en hun bovengewestelijke taken. Met de instelling van het Koninkrijk kreeg Willem I het exclusieve 'opperbestuur' over de koloniën; iets geheel nieuws. Ook gezien de dominante persoonlijkheid en grote dadendrang van de koning, was dit de regeerperiode waarin het Huis Oranje-Nassau meer dan ooit tevoren of daarna het koloniale beleid aanstuurde. De bijzondere rol die Emma en vooral Wilhelmina daarna nog speelden was veel meer van culturele aard, in de zin van ideologisch, nationalistisch, imperialistisch en ook theatraal en performatief. Daarmee wilden zij het kolonialisme extra legitimiteit geven en tegelijkertijd tooiden zij hun eigen koningschap met extra imperialistisch prestige – dat was voor Emma, die de monarchie wilde veiligstellen voor haar dochter, misschien zelfs wel de eerste drijfveer. Na de Tweede Wereldoorlog, na de dekolonisatie en met de recente kritische herontdekking stelde deze geschiedenis de Oranjes voor complexe vragen over hun verantwoordelijkheid voor deze geschiedenis.

In de daaropvolgende twee hoofdstukken wordt onderzocht welk aandeel andere leden van het Huis Oranje-Nassau dan de stadhouders, koningen en koninginnen hadden in het kolonialisme. Ineke Huysman en Camilla de Koning betogen dat de betekenis van de vrouwen van de stadhouders sterk is onderschat, ook waar het de koloniale geschiedenis betreft. Zij werken dit uit voor twee van hen, Mary Stuart II, de vrouw van Willem III, en Anna van Hannover, de echtgenote van Willem IV. Mary Stuart benutte haar koloniale connecties voor de opbouw van fameuze botanische tuinen, Anna was als regentes voor de nog minderjarige

Willem v direct betrokken bij het overleg over koloniale zaken. Dit hoofdstuk is een eerste verkenning; verder onderzoek zal ongetwijfeld meer inzicht opleveren in hoe stadhoudersvrouwen en anderen in hun dynastie profiteerden van het kolonialisme, zoals Mary Stuart dat deed, of meedachten over de ontwikkeling ervan, zoals Anna. In dit verband was ook een achterneef, Johan Maurits van Nassau-Siegen, als gouverneur-generaal van Nederlands-Brazilië van groot belang. Johan Maurits komt in het biografische boek ter sprake als voorbeeld van het cliëntelisme van stadhouder Frederik Hendrik; hier wordt hij meermalen ten tonele gevoerd om zijn bijdragen aan de verrijking van de hofcultuur van de Oranjes.

Marlies van der Riet, Paul van der Velde en Leonieke Vermeer stellen de vraag naar de bredere familiale betrokkenheid bij het kolonialisme ten tijde van het Koninkrijk. Vooral Hendrik 'de Zeevaarder', zoon van Willem II, was belangrijk, als eerste Oranje die de koloniën bezocht en later als succesvol koloniaal ondernemer. Hij belichaamt een paradox als enerzijds getuige en criticus van evident koloniaal onrecht, met anderzijds prinselijke privileges voor een koloniaal ondernemerschap dat hemzelf, en na zijn dood zijn familie, veel geld zou opleveren. In mindere mate, maar niettemin aanwijsbaar, waren ook Frederik, de broer van Willem I; Hendriks zuster Sophie; de eveneens Sophie geheten eerste vrouw van Willem III; hun zoon Alexander; en Wilhelmina's echtgenoot Hendrik betrokken bij koloniale aangelegenheden. Hetzelfde geldt voor de tweede echtgenote van Willem III, Emma, aan wie in het biografische boek een apart hoofdstuk is gewijd.

Wordt met deze twee hoofdstukken het Huis Oranje-Nassau besproken als ook in koloniale zaken een familiebedrijf met dynastieke belangen, het hoofdstuk van Jeroen van Zanten gaat over de bestuurlijke rol in het Koninkrijk vanuit een ander perspectief. Evenmin als tijdens de Republiek, hadden de Oranjes rechtstreekse kennis over de koloniën, en waren zij afhankelijk van wat zij te horen of lezen kregen van koloniale bestuurders. De mogelijkheid om eigen familieleden naar de koloniën te sturen werd overwogen, en in het uitzonderlijke geval van prins Hendrik ook beproefd. Maar het was duidelijk dat dit te weinig was. Daarom zochten de vorsten persoonlijke raadgevers op wie zij hoopten blind te kunnen varen – maar die hun onvermijdelijk vooral hun eigen beeld gaven van wat de koloniën waren en moesten zijn. Bij dat alles kregen zij meer te horen over wat de koloniën materieel voor Nederland konden betekenen dan andersom. Het beeld dat Van Zanten schetst is niet vleiend. Ondanks alle raadgevers hadden zij 'amper ken-

nis van de koloniale samenleving, en voelden zij zich daardoor ook niet wezenlijk betrokken bij hun overzeese onderdanen'. Zo heeft gedurende de gehele koloniale periode het gebrek aan werkelijk contact en de door vele filters gestuurde informatie het de koning(inn)en mogelijk gemaakt deze onderdanen 'over het hoofd' te zien. Niets wijst erop dat hun prioriteit bij het welzijn van die onderdanen lag, zeker in het geval van de eerste drie koningen.

Onder Emma en Wilhelmina verschoof het perspectief enigszins, voor zover de 'ethische politiek' werd nagestreefd. Beide vorstinnen steunden die benadering gericht op 'verheffing' van de bevolking in de koloniën vanuit hun christelijke geloofsovertuiging, zo schrijven George Harinck en Dienke Hondius. Dat was een nieuwe ontwikkeling. Noch tijdens de Republiek, noch tijdens het Koninkrijk had het Huis Oranje-Nassau een institutionele rol in de organisatie van het godsdienstige en kerkelijke leven van Nederland of de koloniën. Noch de stadhouders, noch de eerste drie koningen legden veel interesse aan de dag voor het kerkelijk leven, de zending of de missie in de koloniën. Dat veranderde merkbaar onder Emma en vooral Wilhelmina. Zowel in Nederland als in de koloniën bevorderden zij, door hun uitdrukkelijke steun aan de kerstening, het idee dat kolonialisme, koningshuis en kerk een onverbrekelijke eenheid vormden. Het kolonialisme was volgens hen mede daardoor legitiem en kreeg zo zelfs een idealistisch aureool dat zeker voor henzelf van wezenlijk belang was – passend bij de statuur en de eenzijdig opgevatte plicht van het protestantse Huis Oranje-Nassau. In de koloniën werden zo koningshuis en (orthodox-)protestantse religie nauwer aan elkaar verbonden dan in het Europese Nederland zelf.

In het tweede deel, 'Geldstromen en koloniaal ondernemerschap', staan de financiën centraal, een thema waarover veel is gespeculeerd, maar dat nog nauwelijks serieus was onderzocht. Christiaan van Bochove onderzocht dit voor de periode van de Republiek. Zijn minutieuze onderzoek in de boekhouding van het Huis Oranje-Nassau leidt tot duidelijke conclusies. De actieve financiële betrokkenheid van de stadhouders was niet groot, dat wil zeggen, zij investeerden nauwelijks uit eigen vermogen in koloniale zaken. Het overgrote deel van hun koloniale inkomsten bestond uit emolumenten behorende bij het stadhouderschap. In de vroege zeventiende eeuw ging dat in de eerste plaats om hun aandeel in de opbrengsten van de kaapvaart in Aziatische wateren en vooral in het Atlantisch gebied, zoals de Zilvervloot die Piet Hein in 1628 overmeesterde; dit was nog vóór de Republiek eigen koloniën in de Amerika's stichtte. De Oranjes verdienden voor de rest rechtstreeks

niet of nauwelijks aan het Atlantische kolonialisme, met inbegrip van de slavernij in de Cariben.

De stadhouders ontvingen wel enkele miljoenen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de in opiumhandel gespecialiseerde Amfioen Sociëteit; niet omdat zij daarin zelf investeerden, maar omdat de bestuurders van deze ondernemingen hen lieten delen in de winsten, in de verwachting dat de stadhouders hun belangen zouden verdedigen. Dat gebeurde inderdaad weleens, maar het is niet goed vast te stellen of de stadhouders wezenlijk bijdroegen aan het functioneren van beide compagnieën. De totale omvang van de koloniale inkomsten van de Oranjes beliep 4,2 miljoen guldens, of 6 miljoen als ook de indirecte inkomsten worden meegerekend. Dat is omgerekend naar hedendaagse koopkracht ergens tussen 55 en 86 miljoen euro, over een periode van twee eeuwen. Op jaarbasis was dit een beperkt bedrag, in de orde van een goede 250.000 tot ruim 400.000 hedendaagse euro's. De bijdrage ervan aan hun jaarlijkse inkomen en aan het familievermogen bleef daardoor beperkt. Van Bochove berekende dat de bijdrage aan het jaarlijkse inkomen in de tweede helft van de achttiende eeuw 6,6 procent was. Veruit de meeste inkomsten kwamen uit hun eigen landgoederen en uit diverse andere functies die zij als stadhouder uitoefenden. Daarbij moet wel bedacht worden dat geld voor de stadhouders in dienst stond van hun prestige als adellijke, vorstelijke familie. Geld was vooral een instrument om zich te handhaven als bestuurlijke adellijke familie.

Het Nederlandse vermogen van het Huis Oranje-Nassau ging in de Bataafs-Franse tijd (1795-1813) grotendeels verloren. Koning Willem I moest een nieuwe start maken met de opbouw van het familievermogen. Ariëtte Dekker en Maarten Manse analyseren de ontwikkeling van het vermogen van het Huis Oranje-Nassau sinds 1815 en de koloniale bijdrage daaraan. Deze analyse is ingebed in een bredere studie naar het koloniale ondernemerschap van de Oranjes, vooral van Willem I en zijn kleinzoon prins Hendrik. Zij waren, met Wilhelmina, de drie meest 'koloniale Oranjes', zij het in uiteenlopende zin: Willem I allereerst als bestuurder, Hendrik als ondernemer en Wilhelmina ideologisch-imperialistisch. Willem I was een ambitieuze koning en zijn ambities strekten zich uitdrukkelijk ook uit naar de koloniën. De Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) was daarbij zijn voornaamste instrument. Uiteindelijk zou het economische beleid in zijn regeerperiode, en zeker daarna, vooral om Nederlands-Indië draaien en het beruchte cultuurstelsel (1830-1870). Dat zou uitermate winstgevend zijn voor de Nederlandse staat en in sterke mate ook direct voor de Oranjes. De Caribische koloniën

leverden de nationale schatkist voornamelijk kosten op en droegen niet bij aan de opbouw van het vermogen van de Oranjes.

Dekker en Manse beschrijven hoe Willem I de koloniën wilde inschakelen in zijn economische beleid, waarbij altijd de belangen van zijn eigen land vooropstonden. Dat laatste zou leidend blijven; zoals Willem II ooit verklaarde: 'Het moederland is de zon, Java is slechts een planeet. Voor de zon moet vooraf gezorgd worden.'[12] De rechtstreekse zeggenschap van de Oranjes over dat koloniale beleid werd na Willem I sterk ingeperkt. Hun directe financiële belang in, en inkomsten uit de koloniën wisselden nogal. Bij Willem I liepen zijn persoonlijke en statelijke inkomsten en uitgaven sterk door elkaar. Hij investeerde uit eigen middelen fors in de NHM, en zou daar, evenals zijn nakomelingen, uiteindelijk flink aan gaan verdienen. De koning investeerde ook in de West-Indische Maatschappij, maar dat leverde hem slechts verlies op. Zijn relatief kleine investeringen in de West-Afrikaanse enclave Elmina (tot 1871) rendeerden evenmin. Zijn zoon en vooral kleinzoon Willem III stootten hun koloniale investeringen grotendeels af. Niet uit principiële overwegingen, maar omdat zij het vermogen voor andere zaken wensten te gebruiken. De enige Oranje in hun tijd die zich wel als koloniaal ondernemer ontpopte was prins Hendrik, die miljoenen verdiende aan de tinwinning op Billiton, voor de oostkust van Sumatra. Bij zijn overlijden bleef de helft van dit koloniale vermogen behouden voor het Huis Oranje-Nassau.[13] Dekker en Manse berekenden dat de Oranjes tussen 1813 en 1890 in totaal ruim 38 miljoen gulden verdienden aan Indië, gemiddeld ruim vier ton per jaar; in hedendaagse waarden was dat ruim 475 miljoen euro, 5,5 miljoen per jaar.

Na Hendrik was er geen sprake meer van actieve financiële betrokkenheid van de Oranjes bij de koloniën; het bleef bij een in omvang sterk wisselende koloniale component in een voornamelijk door de eigen thesaurier en bancaire adviseurs gevoerde beleggingsstrategie. In 1890 had de familie vrijwel alle koloniale belangen verkocht; pas vanaf 1925 werden weer koloniale aandelen aangekocht, maar de waarde daarvan bleef beperkt, in vergelijking met hun andere bezittingen. Van inhoudelijke bemoeienis met de betreffende ondernemingen was geen sprake meer.

Het geldelijke profijt van de Oranjes uit de koloniën fluctueerde dus sterk en concentreerde zich, anders dan wel is gedacht, vooral in de negentiende eeuw, zo blijkt uit het samenvattende overzicht van Van Bochove, Dekker en Manse. Voor de opbouw van hun vermogen was het op de lange duur minder belangrijk dan vaak gedacht. De koloniale winsten gingen deels verloren bij de Russische Revolutie en ontman-

teling van het Habsburgse Rijk. Onroerend goed dat uit de opbrengst was aangekocht werd nadien geschonken aan de staat. Maar dat profijt lag ook elders. Enerzijds versterkte hun bemoeienis met het koloniaal beleid hun machtspositie via patronage. Anderzijds ontleende het Huis Oranje-Nassau dynastiek prestige en ongetwijfeld ook plezier – hoe wrang ook, in deze context – aan het kolonialisme. Het derde deel, 'Het hof' draait om die, deels immateriële, opbrengsten van culturele en theatrale aard. Dit is het terrein van status, indirect verbonden met dynastiek belang, en de belichaming van het idee dat 'moederland' en koloniën werkelijk bij elkaar hoorden. Het kolonialisme werd letterlijk zichtbaar gemaakt aan het stadhouderlijke en later het koninklijke hof, in de paleizen en tuinen, in de collecties, in de hofhouding.

Een eerste aspect hiervan is de aanwezigheid van koloniale 'onderdanen' aan het hof. Esther Schreuder beschrijft hoe de vroege stadhouders incidenteel bezoekers uit verre oorden ontvingen, vaak om diplomatieke redenen. Al snel ontstond de gewoonte om zwarte bedienden, vaak met een slavernijverleden, aan de hofhouding toe te voegen; hun aanwezigheid verhoogde de status van het hof. Met die gewoonte werd in de negentiende eeuw gebroken. Wel traden de Oranjevorsten toen op als gastheren voor adellijke bezoekers uit de eigen koloniën. Ook daarmee gaven zij hun hof extra allure en benadrukten zij de imperiale dimensie van hun koningschap.

De handelsnetwerken van de West-Indische Compagnie (WIC) en vooral de VOC leverden, beschrijft Marie Christine van der Sman, een gestage stroom van geschenken op waarmee de Oranjes internationaal befaamde collecties van kunst en etnografica konden opbouwen. Lang ging dat voornamelijk om Chinese en Japanse objecten, maar vanaf de (late) negentiende eeuw waren zij vooral afkomstig uit de eigen koloniën. Met geschenken werden de Oranjes gepaaid; zij ontleenden er zelf, opnieuw, status aan. Lenneke Berkhout, Renske Ek en Marie Christine van der Sman laten zien dat dit evenzo gold voor de inrichting van hun paleizen, de aanleg van botanische tuinen en niet te vergeten menagerieën, dierentuinen, met exotische dieren zoals olifanten.

Met dit alles wilden, zo mogen wij aannemen, de Oranjes hun hof vorstelijke allure geven en de status van hun dynastie verhogen, in eigen land en daarbuiten. In de loop van de negentiende eeuw kwam de nadruk te liggen op zaken uit de Nederlandse koloniën. Met diezelfde collecties, en ook door het bevorderen van wetenschappelijk onderzoek en tentoonstellingen, ondersteunden zij de verwerving en verspreiding van kennis over de koloniën – en kennis is macht, maar heeft ook weer

een dimensie van prestige. Marlies van der Riet toont aan hoe dit al gold voor de eerste stadhouders en eeuwenlang werd voortgezet, maar onder Emma en Wilhelmina tot nieuwe hoogtes werd gebracht. Koloniale musea, tentoonstellingen en instituten kregen koninklijke steun, nieuwe media verkleinden de figuurlijke afstand tussen 'moederland' en koloniën, en de koningen speelden daar graag op in.

Waar wij schreven dat de collecties van het Huis Oranje-Nassau werden verrijkt met geschenken, moet worden vastgesteld dat de manier waarop dat gebeurde veel vragen oplevert en een zeker ongemak. In opdracht van het bestuur van de Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau onderzocht een commissie onder leiding van kunsthistoricus Rudi Ekkart de herkomst van de koloniale objecten in de Koninklijke Verzamelingen. Op basis van dit onderzoek maakt Ekkart, samen met onderzoeker Simone van Wijk, duidelijk dat, enkele uitzonderingen daargelaten, de huidige Koninklijke Verzamelingen vrijwel uitsluitend koloniale objecten bevatten uit de honderd jaren na 1840. Wat daarvoor werd verzameld ging verloren door roof in de Franse tijd, door vererving, of door schenking aan musea. Tot de na 1840 bijeengebrachte verzamelingen behoorden onder meer honderden 'oosterse' wapens, verzameld door Willem II, Willem III en prins Hendrik. Ook daarvan is nog maar een zeer beperkt deel in de huidige collectie aanwezig.

De overgebleven koloniale collectie is beperkt van omvang, werd voornamelijk onder Wilhelmina verzameld en bestaat grotendeels uit vorstelijke geschenken uit Indië. Ekkart en Van Wijk beschrijven hoe deze vaak kostbare objecten werden geschonken in een koloniale context van ongelijkheid tussen schenkers en ontvangers. Met geschenken werd dan wel de eigen hoge status onderstreept en de directe relatie met het Nederlandse koningshuis, maar inherent daaraan was de eigen koloniale onderschikking van de schenker. Ekkart en Van Wijk troffen in hun onderzoek slechts enkele objecten aan die uitdrukkelijk verwijzen naar die context van koloniale, militaire onderdrukking. Andere koloniale objecten en zeker ook een groots project als de Indische Zaal in Paleis Noordeinde drukten vooral het streven uit van de koloniale elites om hun verbondenheid met de Oranjes te onderstrepen; hetzelfde geldt voor de schaarse Antilliaanse en Surinaamse geschenken in de Koninklijke Verzamelingen.

In een epiloog, het slothoofdstuk, verkennen Gert Oostindie en Karwan Fatah-Black de internationale context, de koloniale geschiedenis van tien Europese monarchieën. Zij signaleren vele overeenkomsten. Gedurende de hele koloniale periode ondersteunden de betrokken vor-

stenhuizen het kolonialisme, op basis van economische en geopolitieke drijfveren; voor vorsten waren die nauw verknoopt met dynastieke belangen. De vraag in hoeverre vorstenhuizen veel eigen profijt trokken bleek moeilijk te beantwoorden. In alle gevallen droeg de koloniale dimensie van het koningschap wel bij aan vorstelijk prestige, en omgekeerd werden vorstenhuizen ingezet in de verbeelding van een imperiale eenheid. De casus Nederland onderscheidt zich in twee aspecten van die andere Europese geschiedenissen. Het belangrijkste verschil is dat Nederland in de vroegmoderne tijd geen koninkrijk was, maar een republiek, en dat de macht van de stadhouders veel minder groot was dan die van koningen elders, ook waar het het koloniaal beleid betrof. Het andere onderscheidende element ligt in het heden. Geen enkele Europese monarchie heeft in de tijd dat dit zich afspeelde afstand genomen van het kolonialisme, verzet aangetekend tegen de slavernij, of steun gegeven aan dekolonisatie voordat de eigen regering daaraan toe was. Dat geldt dus ook voor het Huis Oranje-Nassau. Uitzonderlijk is wel dat Willem-Alexander tot dusver meer dan andere hedendaagse Europese vorsten dit belaste verleden onder ogen wil zien en erover heeft gesproken in termen als spijt, excuses en een verzoek om vergiffenis.

CONCLUSIE

Er resteert geen twijfel dat zowel tijdens de Republiek als tijdens het Koninkrijk de Oranjes belang hechtten aan de ontwikkeling van het kolonialisme en dit ondersteunden. Dat blijkt uit *Van Willem de Zwijger tot Willem-Alexander*, en evenzeer uit dit boek. Tot Juliana, die in 1948 werd ingehuldigd, had geen stadhouder, vorst of vorstin bezwaren tegen het kolonialisme op zich, noch tegen het gebruik van geweld om het voort te zetten. Als het gaat om de slavernij geldt dit evenzeer voor alle stadhouders en ook voor Willem I; zijn zoon en kleinzoon hebben zich er weleens kritisch over uitgelaten, maar handelden daar niet naar. Voor de dekolonisatie geldt iets vergelijkbaars. Wilhelmina was de eerste die, bijna aan het einde van haar regeerperiode, en alleen omdat het moest, uitsprak dat het kolonialisme tenminste hervormd moest worden. Juliana verklaarde het dood. Maar overigens was de feitelijke macht van de Oranjes over het koloniale beleid zeer beperkt, zowel tijdens de Republiek als vanaf de instelling van een volledig parlementair stelsel in 1848; alleen de koningen Willem I en Willem II hadden werkelijke macht, en Willem I was de enige die daar beslissend gebruik van maakte.

Dan de vraag naar opbrengsten. Het geldelijk profijt van de Oranjes uit het Nederlandse kolonialisme, met inbegrip van de slavernij, fluctueerde sterk, was zeker niet onbeduidend, maar droeg toch slechts beperkt bij aan hun toenmalige en zeker hun hedendaagse vermogen. Het kolonialisme heeft wel eeuwenlang de internationale status van het Huis Oranje-Nassau verhoogd. De koloniale dimensie gaf de stadhouderlijke en koninklijke families ongetwijfeld voldoening, waarschijnlijk ook plezier omdat het hun hof extra luister bijzette. Onder Wilhelmina was, meer dan ooit tevoren, sprake van de welbewuste ontwikkeling van een imperiale cultuur, waarin het koningshuis ook in de koloniën als verbindende factor werd gepresenteerd. Wilhelmina vereenzelvigde zich daar volledig mee, mede vanuit haar sterke christelijke overtuigingen. Net als veel tijdgenoten vond zij het niet vreemd dat de ethische politiek gecombineerd werd en zelfs stoelde op hard militair optreden.

Het voorgaande leidt tot vier conclusies. Ten eerste hebben de Oranjes politiek-bestuurlijk alleen onder koning Willem I werkelijk een doorslaggevende rol in de koloniale politiek gespeeld. Toen was, ten tweede, ook hun economisch gewin op een hoogtepunt, niet omdat zij in andere tijden zoveel meer bedenkingen hadden, maar omdat zij met beleggingen niet altijd handig opereerden en bovendien andere prioriteiten hadden. Mede doordat prestige boven gewin ging, is het directe economische gewin beperkter geweest dan vermoed. In het domein van het prestige ging, ten derde, het imperialisme uiteindelijk het meest domineren. Eigenaardig genoeg gebeurde dit vooral in de laatste fase van het kolonialisme, onder Emma en Wilhelmina. De stadhouders hadden al oosterse objecten verzameld, maar die konden ook uit China of Japan komen; er hoefde geen relatie te zijn met de Nederlandse koloniën. Dat bleef lang zo. Koning Willem II liet nog in de jaren 1840 met Japanse meubelen een 'Japanse Zaal' inrichten. Het is geen toeval dat na 1900 juist een 'Indische Zaal' werd opgeleverd. Toen draaide alles om de 'eigen' koloniën; zie ook de Gouden Koets. Dit kwam dus, ten vierde, pas erg laat, aan het einde van de negentiende eeuw. Het culturele imperialisme was toen op het hoogtepunt, maar altijd ondergeschikt aan Nederlands nationalisme. Pas toen dit alles alleen met het extreme geweld van de 'politionele acties' verdedigd leek te kunnen worden, kwam Juliana tot de conclusie dat het genoeg was geweest.

Tot slot de vraag naar de doorwerking van dit verleden. Ook zonder de Oranjes zou Nederland een koloniale mogendheid zijn geweest; het kolonialisme was belangrijker voor hen dan zij voor het kolonialisme.